

KNJIŽEVNE I JEZIČNO-STILSKE ODREDNICE GLAGOLJSKE I ĆIRILSKE *TABLE ZA DICU*

V članku smo najprej določili osnovne koordinate slovensko-hrvaških književnih odnosov v času reformacije, nato pa sledi podrobna analiza književno-besedilnih in jezikovno-slogovnih sestavin *Table za dicu*, abecednika v glagolici in cirilici iz leta 1561. Ta versko-propagandna, didaktična in ljudska knjižica združuje besedila iz različnih virov in spada v kontinuiteto protestantskih abecedarijev kot tudi hrvaških knjig v glagolici. S pomočjo analize grafičnih in jezikovnih variant smo ugotovili, da *Tabla* nadaljuje s hrvaško tradicijo glagolice pri ustvarjanju knjižnega jezika, ki ima izvor v različnih naravnih frazemih kot tudi v tradicionalni pismenosti.

abecedarij, besedilne variante, grafične variante, jezikovne variante, glagolica

After establishing basic coordinates relating to slovenian-croatian literary relationships in the period of reformation, this article gives detail analysis of literary-textual and linguo-stylistic components of *Tabla za dicu*, the glagolitic and cyrillic spelling-book from the year 1561. That propagandist-religious, didactic and public booklet unifies texts of various sources and conforms well in the continuity of the Protestant abecedariums as well as into Croatian glagolitic booklets. Through analysis of graphic and linguistic variants it appears that *Tabla* continues the Croatian glagolitic tradition of building the literary language which has its source in various organic idioms as well as in traditional literacy.

abecedarium, text variants, graphic variants, linguistic variants, glagolism

1

Najveći dio hrvatske protestantske književne produkcije, kako je poznato, proizišao je iz prevoditeljske i izdavačke djelatnosti tzv. »Ungnadova biblijskog zavoda«, tiskare u Urachu koja je djelovala od 1561. do 1565. godine. Začetak te djelatnosti vezan je uz, na Trubarev poticaj, dolazak Stipana Konzula u Urach. Njemu se uskoro priključuje Antun Dalmatin, a zatim i ostali suradnici. Navedeni dvojac, uz pomoć Ungnada i Trubara te kasnijih suradnika-pomoćnika, najzaslužniji je za ostvarenje ambiciozna i temeljita književno-jezičnoga projekta tiskanja i izdavanja hrvatskih knjiga u službi novoga vjerskog pokreta i njegova programa. Ukupna knjižna produkcija u navedenom razdoblju iznosi »više od trideset tisuća primjeraka knjiga (uključujući i latinička djela na talijanskome i slovenskom

jeziku), od čega je 14 hrvatskih naslova na glagoljici, 8 na ćirilici i 6 knjiga na latinici« (Jembrih 2007: 111).

Nakon uobičajenih tzv. pokusnih listova (*Probzettel*)¹ prvo je izdanje i književni prvenac hrvatskih uraških protestanata glagoljska *Tabla za dicu* (1561. godine). Nedugo zatim izdana je i ponešto različita ćirilična *Tabla*.² Obje su knjižice izdane u nakladi od dvije tisuće primjeraka, a do danas su sačuvane u vrlo malom broju.³ Glagoljsku *Tablu* (koja se sastoji od 12 listova, dimenzija 14,8 x 9,9 cm) priredio je Stipan Konzul, dok je ćiriličnu priredio Antun Dalmatin.⁴

Puni naslov djela glasi: *Tabla za dicu: edne malahne knjižice iz koih se ta mlada pridraga ditca, tere priprosti ljudi z glagolskimi* (u ćirilskoj: *cirulskimi*, op. a.) *slovmi čtati, i poglavitei, i potribnei artikuli, ili členi ove prave stare karstianske vere koē svakoga čovika izveliča lahko mogu naučiti*.⁵ Riječ je dakle o praktično-poučnim djelima koja pripadaju ciklusu tzv. početnica ili uobičajenim »introduktorijima« koji su se obično izdavali kao potrebni uvod pred tiskanje opsežnijih liturgijskih ili vjerskih tekstova; hrvatski protestanti u Urachu time se nastavljaju i na srednjovjekovnu glagoljašku književnu tradiciju te na brojne rukopisne početnice koje nisu ostale sačuvane.⁶ Nazivana različitim imenima (psaltiri, psalterići, bukvari, azbukvice, abecedari, *pater noster* – abecedari, kasnije i latinične abecevice) ta su djela bila nužna za učenje čitanja, širenje pismenosti kao i za lakše prihvaćanje složenijih knjižnih izdanja.

Iako je hrvatska protestantska književnost najviše proučavana s jezičnoga zrenika (još uvijek nema sustavnijih prikaza jezika svih djelâ uraških izdanja, u posljednje je vrijeme najviše na tom području učinio Alojz Jembrih) u kroatističkoj literaturi *Tabla za dicu* u obje varijante samostalno još nije bila predmetom sustavnije jezične analize, a nije ni detaljnije uspoređivana s predlošcima/podtekstovima Trubarevih abecedarija. Proučavajući jezik hrvatskih protestantskih knjiga, Fancev je utvrdio kako su se Konzul i Dalmatin u prvim izdanjima odvojili od crkvenoslavenske jezične tradicije brevijara i misala te da jezik njihovih knjiga odražava njihov materinski »primorski i istarski govor čakavskoga narječja« (Fancev 1916:

¹ Glagoljski probni list (mali i veliki) bio je prvo izdanje pokrenutoga »zavoda«, no tiskan je 1560. u Nürnbergu gdje su bila lijevana glagoljska slova, dok je ćirilični otisnut 1561. u Urachu.

² S obzirom da je moguće da su slova protestantske tiskare lijevana prema onima iz Torresanijeve venecijanske iz koje nam je sačuvana prva poznata glagoljska početnica iz 1527. godine, zapaženo je kako glagoljska *Tabla* s tim djelom ima paleografskih dodirnih točaka. U obje je početnice također uočeno i istovjetno sricanje slogova (ukupno 147) sastavljeno od samoglasnika i suglasnika dok se na razini sadržaja i leksika te početnice ne podudaraju. Usp. o tomu Jembrih, 1979. i 1980. Sažeto uspoređujući najstarije hrvatske početnice Bratulić uočava kako se tekst »Očenaša« iz venecijanske početnice podudara s tekstem iz Pokusnoga lista, no ne i s tekstem iz *Table*, gdje se razlikuje i među objema varijantama (usp. Bratulić 2007: 22–23).

³ Jembrih primjerice navodi podatak kako je do danas ostalo sačuvano samo devet primjeraka glagoljske *Table* (Jembrih 1980: 77).

⁴ V. *Glagoljična i ćirilična* 2007: 74.

⁵ Citiramo prema izdanju iz 2007.

⁶ Tragove tih početnica možemo pratiti u rukopisnim glagoljskim knjigama, npr. odlomak »Istmačenja azbukovnaja« u *Petrisovu zborniku* iz 1468. (v. *Glagoljična i ćirilična* 2007: 76).

158).⁷ Damjanović je istaknuo kako je jezik hrvatskih protestantskih početnica oblikovan »na temelju hrvatske čakavštine« (*Glagoljična i ćirilična* 2007: 78), a sažeto je i usporedio dvije početnice navodeći kako se ćirilična od glagoljične »razlikuje u nekoliko leksema i nekoliko grafijskih rješenja« (Isto: 78). Jembrih kao predložak za glagoljsku *Tablu* navodi Trubarev *Abeceđarij* iz 1550. (Jembrih 1990: 177), no ističe i Konzulovu samostalnost, dok kod Bartolića stoji kako je *Tabla* »prevedena prema Trubarevu *Abeceđariju* iz 1555.« (Bartolić 1989: 203). No i on upozorava na određena odstupanja i stanovitu samostalnost hrvatskih protestanata s izraženom progresivnom tendencijom značajnijih odstupanja od Trubarevih predložaka, koja se može pratiti iz naklade u nakladu.⁸

2 Tekstne inačice abecedarijâ i kompozicija *Table*

Glagoljska i ćirilska *Tabla*, koju proučavamo kao nadtekst sastavljen od dvaju sličnih raznopisamskih tekstova, sastavni je dio slijeda protestantskih početnica pa je kao takva usko povezana s Trubarevim abecedarijima na način jednosmjernoga prijevodnog odnosa, kao i mogućega dvosmjernog utjecaja. Prije *Table* (1561) objavljena su dva Trubareva abecedarija: 1550. (u daljnjem tekstu Abc. 1) i 1555. (Abc. 2), te *Katekizam* 1550. (Kat.). Sva tri navedena djela poslužila su kao predložak za *Tablu*, no uz to u njoj ima i odlomaka kojih nema ni u jednome od navedenih djela pa je očito da su se autori zagledali i u ranije glagoljaške početnice kao i u ćirilske azbučne molitve koje isto imaju »bukvarsku«, didaktičnu funkciju (funkcija učenja slova i memoriranja njihova redosljed, tzv. *versificatio secundum alphabetum*). Trubarev abecedarij iz 1566. (Abc. 3) kraći je od sviju navedenih djela, ali oblikom (način iznošenja građe s naslovima i podnaslovima), kao i imenom »tablica«, za razliku od Abc. 1 i Abc. 2 koji su nazvani »buqvice«, podsjeća upravo na glagoljsku i ćirilsku *Tablu*. Sadržaj Abc. 1 iznesen je u obliku pitanja i odgovora, dok se u Abc. 2 nižu odlomci s naslovima. Iako je Abc. 2 oblikom sličniji *Tabli*, predgovor, neki odlomci prigodnih molitvi i biblijskih dijelova u njemu su kraći nego u Abc. 1 i u *Tabli* pa je sadržajno *Tabla* bliža Abc. 1.

Sve se navedene početnice uglavnom sastoje od istih dijelova, ali je njihov redosljed u svakoj početnici ponešto ili posve drugačiji. U nastavku iznosimo kompoziciju *Table* i upućujemo na podudarnost pojedinih njezinih dijelova s dijelovima knjiga koje su joj mogle poslužiti kao predložak. *Tabla* se sastoji od dva glavna dijela: praktičnog priručnika za učenje, čitanje i pisanje slova (azbučna početnica u

⁷ »Jednaki razmjer među ekavskim i ikavskim izgovorom u gore izbrojenim riječima nalazimo i u današnjim ikavskim čakavskim govorima onih krajeva (t. j. hrvatskoga Primorja i Istre), iz kojih su prvaci naše protestantske književnosti (tako su iz hrvatskoga Primorja Dalmatin i Juričić, iz Istre oko Pazina Konsul i pomagači i korektori Cvečić, Lamella, Pomazanić i Živčić).« (Fancev 1916: 173.) Ikavizme u ćirilskom tekstu Fancev objašnjava time što su »korekturu ćirilskoga izdanja učinila dva bosanska svećenika Popović i Maleševac« (Isto: 165).

⁸ Smatra se kako su hrvatski protestanti prema Trubarevim djelima priredili: *Tablu za dicu*, *Katekizam*, *Edne kratke razumne nauke*, *Artikule* i *Postilu*. Sva su izdanja glagoljska i ćirilska.

užem smislu: dio I) te omanjeg molitvenog priručnika katekizamskoga sadržaja (dio II) koji smo podijelili u tri cjeline (a, b, c). Tako se tekst *Table* može podijeliti na 11 manjih dijelova koje smo grupirali u IV cjeline i dva glavna dijela, uz Predgovor kao posebnu paratekstualnu (metatekstualnu) cjelinu.

2.1 Predgovor (dijelom podudaran Abc. 1)

2.1.1 Azbučna početnica

Azbučni popis slova, slogova i riječi (podudarno Abc. 1 i Abc. 2). Popis riječi podudaran je u smislu omjera vlastitih imena, koja prevladavaju, i općih imenica, ali se same riječi dosta razlikuju. U glagoljskoj *Tabli* uz prevladavajuće antroponime nižu se i etnonimi (*Levitъ, Žudei, Turak*), koji mogu biti i antroponimi (*Hrvatini*), te toponimi (*Betleem, Jerusolim, Carigrad, Ūdež* [...]). *Jelenъ* je starohrvatski antroponim s potvrdoma u srednjovjekovnoj epigrafici, a antroponimi i opće imenice mogu biti: *Župan, Uskokъ, Oralъ*. Opće su imenice u nominativu: *vitez, železo, kralъ, knez, obet, hal'a, čap,⁹ čit, čet, car, čeladъ, čemerъ, čovikъ*, u kosim su padežima: *Bogu, ěbuku*. Leksem *široko* može biti imenica i pridjev, a *šire* komparativ i 3. l. prezenta. Osobitost je *Table* što u popisu riječi donosi i glagolske oblike: 1. l. aorista (*utekoh*) i 1. l. prezenta (*šalû*). U ćirilskome tekstu umjesto azbučnoga popisa riječi dolazi azbučna molitva.

2.1.2 Molitveni priručnik

- a) Temeljne molitve i vjerske istine:
 - deset Božjih zapovijedi (znatno opširnije nego u Abc. 1 i Abc. 2, a podudarno je odlomku iz Kat.),
 - ispovijed vjere (podudarno Abc. 2),
 - Oče naš (molitva podudarna u svim početnicama).
- b) Dijelovi Evanđelja:
 - Isusove riječi o krštenju (podudarno Abc. 1; u ostalim je početnicama kraće),
 - Isusove riječi na posljednjoj večeri (podudarno u svim početnicama),
 - Isusove riječi o propovijedi (podudarno Abc. 1; u ostalim je početnicama skraćeno).
- c) Prigodne molitve (nema ih u Abc. 3):
 - jutarnja molitva (podudarno Abc. 1 i Abc. 2),
 - večernja molitva (podudarno Abc. 1 i Abc. 2),
 - molitve za objed (Blagoslov stola: podudarno Abc. 1; Izdanje hvale: podudarno Abc. 1; Razum blagoslova – u abecedarijima nema podudarnoga teksta).

Iz usporedbe s drugim početnicama vidljivo je kako je *Tabla* kompilirana prilično slobodno, kao presjek ne samo različitih vjerskih znanja, nego i kao presjek

⁹Ć u čitanju [šć].

različitih književnotekstovnih predložaka; njezini se autori pri sastavljanju ne oslanjaju samo na prevođenje, nego i na prepisivanje i posredovanje književne tradicije vezane uz pisma kojima je zabilježena (glagoljica i ćirilica), a koju sadržajno najizravnije priziva uvrštena ćirilična azbučna molitva. Kako je ta tradicija posredovana književnojezičnim izrazom, vidjet ćemo iščitavanjem stilske vrijednosti grafijskih i jezičnih inačica u glagoljskome i ćirilskom tekstu *Table*.

3 Funkcionalnost grafijskih i jezičnih inačica u glagoljskoj i ćirilskoj *Tabli za dicu*

Inačice se javljaju među tekstovima (kao sinkronijska, horizontalna protežnost) te unutar istoga teksta (kao vertikalna protežnost). Mogu biti trojaka postanja: neke su rezultat preuzimanja elemenata iz različitih jezičnih sustava, druge su rezultat iskorištavanja, preciznije stilskega osmišljavanja u sustavu postojećih dubleti, a treća vrsta inačica nastaje zbog preuzimanja (ili čuvanja) knjiških (ili povijesno uvjetovanih) dubleti – arhaizama.

Funkciju svake izdvojene pojave iščitavamo unutar istopisamskoga teksta s jedne te unutar raznopisamskoga teksta (koji čine glagoljski i ćirilski tekst u suodnosu) s druge strane. Ta je funkcija književna koncepcija koju u dodiru s inojezičnim tekstom, tekstom Trubarevih predložaka, iščitavamo kao izvornost.

3.1 Grafija i ortografija

Hrvatski glagoljski i ćirilski tekstovi pojedine grafijske osobine, kao što su bilježenje jata, poluglasa, kratica i palatala, dugo čuvaju kao vezu s pisarskom tradicijom i stvaralački iskorišćuju u svrhe tekstne disimilacije, kao prevladavajuće oznake višega stila i knjiškosti. Nepostojanje fonološke vrijednosti poluglasa u 16. stol. i njegovo svođenje na grafijski element jest neupitno, dok za sve primjere sa zabilježenim jatom ne možemo sa sigurnošću tvrditi je li riječ samo o bilježenju (i kakav bi izgovor pri tome trebao biti) ili je riječ i o fonološkoj vrijednosti pa ih radi jednostavnosti navodimo samo u okviru fonologije s ostalim refleksima toga praslavenskoga fonema.

Stilski neobilježene razlike između glagoljskoga i ćirilskog teksta rezultat su mogućnosti ćirilice da posebno označi palatalnost digrafema *je* (*takoe*, 3, g – *takoje* 26, ć; *niedne* 10, g – *nijedne* 32, ć; *dae* 22, g – *daje* 46, ć; *e(st)* 9, g – *je(st)* 31, ć)¹⁰ i *ja* (*ě* 9, g – *ja* 31, ć; *ubiči* 11, g – *ubijai* 33, ć) te za glagoljicu posebna uporaba *đerva* za fonem /j/ (*prijimli* 10, g – *priüml'i* 32, ć). U glagoljskome tekstu skupina /šč/ obično se bilježi dvama grafemima: š + »šta« (*proščenie* 13, *jošče* 15, *krščeně* 15, *o(t)puščeni* 17), dok je ćirilskome tekstu na tome mjestu samo grafem *šta* nadslovno dodatno obilježen trima točkicama (*pročenie* 35, *ioče* 37, *křčeně* 38, *otpučeni* 41).

¹⁰ Uza svaki primjer navodimo broj stranice i oznaku teksta: g – glagoljični tekst, ć – ćirilični. Tamo gdje oznaka teksta nije navedena, a određeno pismo nije uz primjere izrijekom spomenuto, riječ je o primjeru koji je identičan i u glagoljičnoj i u ćiriličnoj varijanti *Table*.

U ćirilskom tekstu prevladava posebno oznaćivanje palatalnosti sonanata (titlom na *l* i *n*): *vsakdani* (14, g) – *vsakdan'i* (36, ć), *postavleno* (4, g) – *postavl'eno* (26, ć), *zemle* (9, g) – *zempl'e* (31, ć), *sobotni* (10, g) – *sobotn'i* (32, ć). U glagoljskome primjeru *kluč*i (17) može biti rijeć o depalatalizaciji, dakle o fonološkoj osobitosti (u ćirilskome tekstu je *kluč*i 40). U predlošku nalazimo također *kluč*i (Abc. 1),¹¹ no depalatalizacija jest i oznaka nekih hrvatskih čakavskih i kajkavskih govora.¹² Obratni slućaj, kad je u glagoljskome tekstu oznaćena palatalnost, a u ćirilskome nije: *istumaćen'e* (4, g) – *istumaćene* (26, ć), svjedoći o namjeri dodatnoga grafijskoga razlikovanja dvaju tekstova koja prevladava nad ustaljenim obićajima pisanja u okviru pojedinoga pisma: dodatno obilježivanje palatalnosti u ćirilskome tekstu ne provodi se zbog zadane norme ćirilskoga pisma, već se iskorišćuje jedna od postojećih mogućnosti kako bi se ćirilski tekst razlikovao od glagoljskoga. U glagoljskom tekstu ta se mogućnost koristi po potrebi radi preciziranja znaćenja: u slućaju *istumaćen'e* oznaka palatalnosti je potrebna kako bismo znali da je rijeć o glagoljskoj imenici, a ne o pasivnome participu i pridjevu, a samim time što se nalazi u glagoljskome tekstu, oznaka palatalnosti u ćirilskome je tekstu izostavljena. Tekstna disimilacija tako uređuje odnose ne samo u okviru jednoga teksta, nego i među tekstovima u prepisivaćkom (transliteracijskom) odnosu, koji time ćine jedan nadtekst.

Tendencija grafijskoga razlikovanja još je oćitija kad se promotri bilježenje poluglasa. U ćirilskoj *Tabli* oni su znatno zastupljeniji, a kad se javljaju u glagoljskome tekstu redovito su u kakvoj kombinaciji s poluglasima podudarnoga ćirilskog teksta, a ćije bismo kombiniranje mogli zvati obratnom/naizmjenićnom disimilacijom. Njima se razlikuju pojedinaćne rijeći (*od* 9, g – *odě* 31, ć; *pod* 9, g – *podě* 31, ć; *dan* 10, g – *daně* 32, g; *ućenikom* 14, g – *ućenikoně* 37, g), sintagme (*tim istim* 17, g – *timě istimě* 41, ć; *mladim kavranom zazivaućim* 22, g – *mladimě kavranomě zazivajućimě* 46, ć)¹³ i binarni izrazi (*naredil* i *postavil* 14, g – *naredilě* i *postavilě* 37, ć; *blagoslovil* i *posvetil* 10, g – *blagoslovilě* i *posvetilě* 33, ć). Naizmjenićno i obratno se razlikuju: *postavil* i *naredilě* (16, g) – *postavilě* i *naredil* (39, ć); *pomišleniem govorenienem* (20, g) – *pomišleniemě govorenjem* (43, ć). Bilježenje poluglasa tako se ne ukazuje kao oznaka drugoga pisma i jezika, već kao stilsko sredstvo unutar jedne književnojezićne koncepcije. Tako je i s ponekim kraticama pa u glagoljićnome tekstu nalazimo: *svetoga* (13), *kap(itu)li* (15), nasuprot ćirilićnome: *s(ve)toga* (35), *kapituli* (37).

U glagoljskome tekstu ponekad dolazi *t* umjesto *v* kao vjerojatan odraz pogrešna tiskanja tih dvaju sličnih slova: *stědoć(a)stva* (11) – *svědoć(a)stva* (33, ć), *tam* (15) – *vamě* (37, ć), tomu se iz istoga razloga pridodaje i zamjenjivanje sa *d*: *desed*

¹¹ Primjere iz Trubarevih abecedarija i Katekizma citiramo prema: *Zbrana dela* [...] 2002.

¹² V. npr. *Rj. hrv. kajk.* 5: 303: *kluč*.

¹³ Leksem *kavran* u znaćenju »gavran« nalazimo u *Rj. hrv. kajk.* 5: 272, a može se naći i u čakavskim govovima.

zapotedi (8, g) – *deset zapovedi* (31, ć) te sa *k* u ćirilskome tekstu: *rekalъ* (17, g) – *redalъ* (40, ć). U nekim se primjerima glagoljski i ćirilski tekst razlikuju zamjenom *s-š* i *z-ž*: *času* (16, g) – *čašu* (39, ć), *mislenie* (19, g) – *mišlenie* (42, ć), *svežeš* (17, g) – *svežeš* (40, ć). Tome se pridružuje zamjena *z-s*: *snati* (8, g) bez ćirilskoga adekvata, *zla* (14, g) – *sla* (36, ć), zamjena *ž-z*: *nidulznu* (20, g) – *nedužnu* (43, ć) te zamjena *m-n* u primjerima: *učenikom* (14, g) – *učenikonъ* (37, ć), *zemli* (11, g) – *zenl'i* (33, ć). Bilježenje jednačenja po zvučnosti također se koristi kao sredstvo razlikovanja: *odpusti* (14, g) – *otpusti* (36, ć), *odpušćenie* (16, g) – *otpućenie* (39, ć), *od* (18, g) – *otd* (42, ć). Obratno se zamjenjuju *č* i *c* u primjeru: *otče* (13, 18, g) – *otce* (36, 42, ć).

Uporaba *č* umjesto *ć* u glagoljičnome tekstu u primjeru: *pohodeći* (9) može tako biti grafijska osobina, kao rezultat pogrešnoga čitanja/bilježenja (korištenje slova *č* umjesto *ć* u ćirilskim izdanjima Fancev tumači okretanjem ćirilskoga slova za *ć*). To bi se tumačenje teško primijenilo na glagoljska slova pa je vjerojatnije riječ o fonološkoj osobini i to o kajkavizmu, u slovenskome predlošku toga leksema nema:

g(ospodin) b(og) tvoi eki i lûbav pohodeći (9, g),
gospodin Bogъ tvoi jaki, i velelûban, pohodeći (31, ć),
Gospud tui Bug an močan aifrer, kir obyščem to krivino tih očetou (Kat.).

U kontekstu *Table* i te primjere označujemo kao stilske inačice, analogne obratnome razlikovanju: *stědoč(a)stva* (11, g) – *svědoč(a)stva* (33, ć).

3.2 Fonološke inačice

3.2.1 Jat

Različiti refleksi *jata* u starim hrvatskim tekstovima odraz su različitosti u govorima (ekavski, ikavski i ekavsko-ikavski), kao i odraz tradicije (uz pojedine reflekse bilježi se i grafem *ě*, u pretežnome čitanju kao *e*, kao evokator crkvenoslavenske knjiškosti i višega stila, što je osobito zastupljeno u liturgijskim odlomcima).¹⁴ U tabličnome pregledu donosimo sve primjere raspoređene po pripadnim osnovama.

osnova	-i-	-e-	-ě-
-besěd-	<i>besede</i> (14, 15, 16)		
-cěc-	<i>cića</i> (30, ć)		
-člověk-	<i>človičaskih</i> (22), <i>čovikъ</i> (8, g) <i>čovika</i> (1)	<i>človeku</i> (30, ć)	
-dě	<i>ovdi</i> (3, g; 26, ć)	<i>ovde</i> (21, g; 45, ć)	
-děl-	<i>dil</i> (4, g)	<i>delo</i> (10), <i>prelûbodeistva</i> (11)	<i>děla</i> (26, ć)
-dět-	<i>dica</i> (20), <i>dici</i> (9), <i>dicu</i> (1 ...) <i>ditca</i> (1), <i>ditcu</i> (26, ć ...)		

¹⁴O tome je pisano u Čupković 2004.

-děv-		děve (12)
-grěh-	<i>griha</i> (18, ć, g; 30, ć), <i>grihe</i> (17, 20), <i>grihov</i> (13, 16)	
-hlěb-	<i>hlib</i> (14)	
-hotě-	<i>hotil</i> (26, ć)	hotěl (4, g)
-kolěn-	<i>kolina</i> (18)	
-měst-		<i>mestu</i> (3)
-rěš-	<i>odrišeno</i> (17), <i>odrišiš</i> (17)	
-slěd-	<i>nasliduû</i> (8, g)	
Stěp-	<i>stipany</i> (7, g)	
-svět-	<i>svitu</i> (15)	
-sěd-		<i>sedi</i> (13)
-těl-	<i>tilo</i> (16, 20)	
-trěb-	<i>potribnei</i> (1)	
-umě-	<i>rozumiti</i> (8, g)	
-věč-		<i>otvečajete</i> (30, ć)
-věd-	<i>povidati</i> (8, g), <i>pripovidah</i> (29, ć) <i>pripovidaite</i> (15), <i>pripovidanje</i> (16) <i>pripovidati</i> (17), <i>pripovidavce</i> (3) <i>zapovid</i> (9 ...), <i>zapovida</i> (26, ć)	<i>zapoveda</i> (3, g), <i>stědoč(a)stva</i> <i>zapovedalʹ</i> (15) (11, g), <i>zapotedi</i> (8, g) <i>svědoč(a)stva</i> <i>zapovedi</i> (3, 9, 9) (34, ć)
-věk-		<i>večni</i> (13, 18; 43, ć) <i>věčni</i> (20, g) <i>večno</i> (22), <i>veki</i> (14, 23) <i>vekom</i> (23)
-věn-		<i>venac</i> (30, ć)
-věř-		<i>vere</i> (1; 26, ć), <i>veri</i> (3) <i>věre</i> (3, g) <i>verno</i> (26, ć), <i>verovalʹ</i> (15) <i>verovati</i> (15), <i>veru</i> (18, 19) <i>veruju</i> (29, ć), <i>veruû</i> (12, 12, 13)
-vrěm-	<i>vrime</i> (21)	
-zavět-	<i>zavita</i> (4, g)	
-želěz-		<i>železo</i> (7, g)

Sekundarni je *jat* u osnovi **-stel-* pa nalazimo ikavizam *postile* (18, g; 41, ć: *kad se v ūtro iz postile staneš*),¹⁵ starogermanska posuđenica **kirkō / *kirikō* jest u čakavskome liku *crikvu* (13, g; 35, ć). U prefiksima nalazimo *-i-*: *priporučam* (19, 20), stegnuto *nimaš* (10), *-e-*: *predavaše* (16, ć), *preda* (9), te *-ě-*: *prědavaše* (9, 16).

Veći je broj osnova koje su samo ikavske. Samo ekavske su, uz nešto pojedinačnih primjera iz drugih osnova, osnove *-věk-* i *-věř-*. Osnova *-věk-* najčešće dolazi u formulaičnim obrednim sintagmama (*va veki vekom* 23, g; 46, ć) u kojima je refleks *jata* knjiški petrificiran pa ga treba isključiti pri povezivanju teksta s bilo

¹⁵ Tog leksema nema u Trubarevim abecedarijima: *Kadar viutro gori vstaneš* (Abc. 1), *Glih taku viutro, kadar ta človik vstane* (Abc. 2).

kojim govorom. U hrvatskome glagoljaštvu bilježi se u takvim sintagmama -ě- ili -e- čak i u 19. stol. i to u tekstovima koji su isključivo ikavski.¹⁶ S druge strane ekavizam u osnovi -věr- ima podršku i u čakavskim govorima; ekavskih primjera te osnove ima čak i na jugoistoku čakavskoga područja.¹⁷ Osnove -věd- i -děl- uobičajeno imaju dubletne, ekavske i ikavske likove i to ne kao odraz ikavsko-ekavske govorne zakonitosti, već kao odraz tradicijskoga bilježenja koje tim dubletama pridaje stilsku vrijednost, dakle riječ je o osobini književnoga jezika.¹⁸

Stilska vrijednost dubleti s *jatom* osobito do izražaja dolazi u namjeri razlikovanja glagoljskoga i ćirilskog teksta i to prvenstveno radi unošenja različitosti u prepisivački izraz (tekstna disimilacija) pa se koriste sve moguće kombinacije reflektasa, koji time gube jezičnosustavsku obilježenu, što ne bi bio slučaj da je namjera pisati tekstove različitim jezicima. Tako nalazimo sljedeće dublete:

- ě – e: *členi karstianske věre* (3, g) – *členi krstianske vere* (26, ć)
ku noč se předavaše (16, g) – *ku noč se predavaše* (38, ć)
vsemogući věčni Bože (20, g) – *vsemogući večni Bože* (43, ć)
- i – ě: *prvi pol dil* (4, g) – *prvi pol děla* (26, ć)
- ě – i: *ako bude bog hotěl* (4, g) – *ako bude bog hotil* (26, ć)
- e – i: *močno zapoveda* (3, g) – *močno zapovida* (26, ć)

3.2.2 Nazali

Stražnji nazal redovito ima refleks *u*: *bude* (4, g; 26, ć), osim primjera *sobotni* (10, g; 32, ć), *sobota* /10, g; 32, ć), *sobotu* (10, g; 32, ć). U tome primjeru *o* ne mora biti odraz slovenskoga predloška jer se u predlošku nalazi drugi leksem: *praznični dan* (Cat.), *prazhnik* (Abc. 1), *praznik* (Abc. 2, Abc. 3), tako da možemo govoriti ili o kajkavizmu ili o crkvenoslavenizmu. U crkvenoslavenskome leksemu *sobota* *o* je prema latinskome *a*: *sabbatum*. Glede prednjega nazala refleks *a* iza palatala nalazimo i u glagoljskome i u ćirilskome tekstu: *priěmši* (20, g), *priamši* 22, g; 44, 46, ć), uz to u ćirilskome tekstu u istoj glagolskoj osnovi dolazi i refleks *e*: *poješe* (29, ć), *prieh* (30, ć). U oba teksta dolazi: *začet* (12, g; 35, ć), a stilski je funkcionalno dvojstvo:

- kako be u počalu* (23, g) – *kako be u počelu* (46, ć).

3.2.3 Glasovni slijed -bl- / -lb-

Obično dolazi refleks *u* i u glagoljskome i u ćirilskom tekstu: *istumačene* (4, g; 26, ć), *dugo* (11, g; 33, ć), *duge* (14, g; 36, ć), *dužnikom* (14, g; 36, ć). Tome su varijantni knjiški likovi sa zabilježenim -l- u biblijskim odlomcima: *plti* (13, 22, g), *pl(ь)ti* (35, 46, ć). Refleks -ul- također je knjiški lik, kao ostatak glagoljaške tradi-

¹⁶ O tome je pisano u Čupković 2007.

¹⁷ Na jugoistoku čakavskoga područja, koji je izrazito ikavski, i danas se u govoru starijih ljudi čuje: *ne verujen, za ne verovati* i sl., taj je ekavizam nerijetko u paru s ekavizmom u prilogu *ovde*.

¹⁸ Takvo je stanje i u korpusu glagoljskih ritualnih tekstova (v. Čupković 2007) kao i općenito u hrvatskoj glagoljaškoj književnosti (v. Damjanović 1984. i Hercigonja 1983).

cije bilježenja,¹⁹ dolazi u primjeru: *nidulznu* (20, g), sa svojevrsnim hiperikavizmom u prefiksu (analogijom prema likovima tipa *nimaš*), u paralelnome ćirilskom tekstu taj je primjer »prepravljen« u: *nedužnu* (43, ć), a u mogućim slovenskim predloščima toga leksema nema:

de si ti mene ta dan milostivu obaroval [...]

Inu de ti mene le-to nuč obaruieš (Abc. 1)

De si ti mene le-ta dan milostivu obaroval [...]

Inu de ti mene le-to nuč milostivu obaruieš (Abc. 2)

U sličnim izrazima slovenskoga teksta naglasak je na antonimima: *dan* – *nuč*. U glagoljskome se tekstu, uz razliku *danas* – *nočas*, u skladu s tradicijom provodi i dodatno razlikovanje izraza: refleksom *ul*, prefiksom *ni*, umetanjem pridjeva *dobrovolno* kao i distantnim sinonimima *obarovalb* – *ohraniš*, pri čemu drugi član sinonimskoga para osim razlikovne ima i eksplikativnu funkciju:

da si me danas po nedužnoi milost tvojoj obarovalb [...]

i da me nočas za nidulznu milost tvoû dobrovolno ohraniš (20, g)

3.2.4 Glasovni slijed *-br-* / *-rb-*

Uobičajeno se javlja četiri refleksa: *ar* (najčešći je refleks glagoljskoga teksta, a nešto primjera ima i ćirilski tekst), *r* (sâmo, s popratnim poluglasom ili uz oznaku za kraćenje, najčešći je refleks ćirilskoga teksta, uz nešto primjera u glagoljskome tekstu), *er* (povremeno u glagoljskome tekstu, uz jedan primjer u ćirilskom) te jedno *or* u glagoljskome tekstu.

Uglavnom je riječ o dubletnim likovima kojima se razlikuju tekstovi. U ćirilskome tekstu uglavnom dolaze likovi s titlom; da je umjesto podrazumijevanoga poluglasa u tim primjerima izostavljeno popratno *a* mogli bismo ih promatrati i kao grafijske inačice:

karstianske (1, 3, g) – *kr'stianske* (26, ć)

karstiansku (13, g) – *kr'stiansku* (35, ć)

karst (14, g) – *kr'st* (37, ć)

karstite (14, g) – *kr'stite* (37, ć)

uskaršenie (13, g) – *uskr'shenie* (35, ć)

uskarsnu (13, g) – *uskr'snu* (35, ć)

iskarn'emu (11, g) – *iskr'n'emu* (34, ć)

daržati (15, g) – *dr'žati* (37, ć)

karvi (16, g) – *kr'vi* (39, ć)

¹⁹U glagoljskim se tekstovima može naći i osam zamjena slogotvornoga *l* (*u, ul, lu, ol, li, le, al, ø*) što svjedoči o nepodudaranju norme pisanoga teksta s određenom govornom situacijom, kao i stanovitu nestabilnost u govornoj situaciji (v. Damjanović 1984).

U ćirilskome tekstu nalazimo samo dva primjera sa zabilježenim popratnim poluglasom, jedan je: *trьnov* (30, ć), a drugi ima varijantni lik u podudarnome glagoljskom tekstu:

parvi (12, g) – *prьvi* (34, ć)

Varijantni navedenim likovima unutar ćirilskoga teksta jesu primjeri *karstianske* (25, ć) i *karsćenie* (37, ć, prema glagoljskome *karščenie* 14). U pridjevu **mьrtvъ* i imenici **sьrdьce* nalazimo refleks *ar* i u glagoljskome i u ćirilskom tekstu: *martvih* (13, g; 35, ć), *martve* (13, g; 35, ć), *sarcu* (21, g; 45, ć). Grafijski se razlikuju primjeri u kojima je u glagoljskome tekstu *r* bez popratna vokala, na način da u ćirilskome tekstu ti primjeri imaju oznaku za kraćenje:

ćetrtoġa (9, g) – *ćetr'toġa* (31, ć)
krščень (15, g) – *kr'ćень* (38, ć)

uz to u glagoljskome tekstu nalazimo *Hrvatini* (8, g; bez ćirilskoga adekvata) i *prvi* (4, g; jedanako kao i u ćirilskome tekstu: 26, ć). U glagoljskome tekstu nalazimo jedno *or*: *korstianskih* (4, g), u ćirilskome tekstu je: *kr'stianskih* (26, ć). Refleks *or*, kao ostatak crkvenoslavenske knjiškosti, sporadično se javlja i u drugim tekstovima hrvatskih glagoljaša, neobičnost njegove pojave u *Tabli* jest u tome što dolazi u predgovoru, a ne u biblijskome odlomku (u predgovorima je tipično zastupljeniji govorni jezik). Refleks *er* običan je u glagoljskim tekstovima kao varijanta refleksu *ar*, uz to je oznaka i čakavskih kao i kajkavskih govora. U glagoljskome tekstu nalazimo: *Gergure* (7, g); taj nam primjer potvrđuje da *er* nije odraz slovenskoga predložka jer se to ime u abecedarijima nalazi u liku: *Gregor* (Abc. 1, Abc. 2). Uz taj nalazimo primjere koji imaju inačice i u ćirilskome tekstu kao i u ostatku glagoljskoga teksta: *deržeći* (20, g; u ćirilskome tekstu je: *dr'žeći* 44, ć, a u glagoljskome nalazimo još: *daržati* 15), *perva* (9, g; u ćirilskome tekstu je: *pr'va* 31, a u glagoljskome nalazimo još: *parvi* 12, *prvi* 4). Primjer *ćeterta* isti je i u glagoljskome i u ćirilskom tekstu (11, g; 33, ć), tako je i u tekstu predložka: *Ta ćeterta zapuvid* (Kat.).

3.2.5 Suglasnici

Na mjestu praslavenskoga **d'* i u ćirilskome i u glagoljskome tekstu redovito nalazimo refleks *j*: *tujih* 9, g; 31, ć), *tuji* (10, g), *tuii* (32, ć), *meû* (10, g; 32, ć), *rojen* (12, g), *rojень* (35, ć), ne provodi se novo jotovanje: *milos(a)rdje* (9, g; 32, ć), *spomenutje* (16, g), *uspomenutje* (39, ć) i nema premetanja u prefigiranome glagolu *iti*: *poidite* (14, g; 37, ć). Razlike glagoljskoga i ćirilskoga teksta proizlaze iz nepostojanja posebnoga grafema za *lj* u ćirilici pa za različito bilježenje grčkoga *g'* ne znamo je li riječ samo o grafijskoj osobitosti ili se za ćirilske primjere podrazumijevao (ili preporučao) i kakav drugačiji izgovor. Tako nalazimo varijantne parnjake: *Ev(a)njelie* (15, g) – *Evangelje* (37, ć), *Evan'jelsko* (16, g) – *Evangeljsko* (40, ć). Varijantno navedenim glagoljskim primjerima jest zabilježeno *g* u primjeru:

angel (20, g), moguće pod utjecajem predloška, u ćirilskome tekstu je uobičajeno *angelb* (44, ć). Taj primjer osim što potkrepljuje tendenciju razlikovanja unutar istopisamskoga teksta, ukazuje i na tendenciju povezivanja s raznopisamskim tekstom u jedan nadtekst koja djeluje usporedno s tendencijom razlikovanja raznopisamskih tekstova. U oba teksta nalazimo primjere rotacizma: *moreš* (18, g; 42, ć). Navesci s rotacizmom, zajedno s grafijskim inačicama, u službi su tekstne disimilacije pa nalazimo:

koliko godire kratъ (16, g) – *koliko godi krat* (39, ć)

3.3 Morfološke inačice

3.3.1 Zamjenice

U glagoljskome i u ćirilskom tekstu dolazi upitno-odnosna zamjenica *ča* (21, g; 44, ć). Odnosna zamjenica pokazuje dvojstvo unutar pojedinoga teksta pa i u glagoljskome i u ćirilskom tekstu naizmjenično i u podjednako zastupljenosti dolaze stegnute i nestegnute likovi:

besede s kimi (14, g; 37, ć) – *koe su zapisali* (15, g; 38, ć)

tilo ko (16, g; 39, ć) – *koje vi zlo satvorih* (29, ć)

onih ka jesu (9, g; 31, ć), *vsaka ka u n'em esu* (10, g; 33, ć) – *grihe koje samъ učinilъ* (20, g; 43, ć)

Stegnute, čakavske likove u ćirilskome tekstu nalazimo i u odlomcima kojih nema u glagoljskome: *ki mene veruju* (29, ć). Raspodjela stegnutih i nestegnutih likova uvjetovana je stilskom funkcionalnosti razlikovanja izraza unutar istoga teksta:

ki godi bude [...] a *koi ne bude [...]* (15, g; 38, ć)

kim godi [...] i *koim godije [...]* (17, g), *kimъ godi [...]* i *koimъ godije [...]* (41, ć)

uz to služi i za stilsko razlikovanje dvaju tekstova:

učenikom svoim, koh biše pripovidati poslal (17, g)

učenikom svoimъ, koih biše pripovidati poslalъ (40, ć)

Zapisano o umjesto *i* u primjeru *koh* može biti tiskarska pogreška; odnosna je rečenica u navedenom primjeru svojevrsna eksplikativna dopuna, u slovenskome je predlošku nema:

Kristus ye taku govurill g suym jogrom (Abc. 1)

Svima navedenim likovima odnosno zamjenice varijantna je crkvenoslavenska zamjenica *iže* koja dolazi u petrificiranoj ritualnoj sintagmi: *otče naš iže jesi* (12, g; 36, ć); evokacijom uzvišenoga stila biblijskih prijevoda naglašava se značaj i dogmatska nepromjenjivost temeljne molitve. U abecedarijima je govorno *kir*:

Oča naš, kir si v nebesih (Abc. 1)

Oča naš, kir si v tih nebesih (Abc. 2)

U glagoljskome i u ćirilskom tekstu dolaze nepremetnuti likovi neodređene zamjenice: *vsakoi plti* (22, g; 46, ć), *vsaka ka* (10, g; 33, ć), uz to se u jednome primjeru premetnuti lik koristi za razlikovanje tekstova:

ni vsa ka su n'egova (12, g) – *ni sva ka su n'egova* (34, ć)

Koristi se i mogućnost dvojaka izražavanja kosih padeža prvoga lica lične zamjenice: uz lik s analoškim genitivnim *e* u osnovi dolazi i čakavski lik s jakim vokalnosti (gdje je u osnovi *a* od poluglasa). Oba lika unose različitost u izraz i unutar ćirilskoga kao i unutar glagoljskoga teksta, a toj se različitosti pridodaje i naizmjenična uporaba nenaglašenih likova:

ki mane pogrdi (17, g; 40, ć), *mane poslal* (17, g; 40, ć), *na mani* (19, g; 42, ć)
sa mnom (22, g; 46, ć), *pri meni* (20, g; 43, ć), *preda mnom* (9, g), *preda mnomъ* (31, ć)
koi me nenavide (9, g; 32, ć), *mi ne učini* (20, g; 43, ć)

Stilska vrijednost takve izmjene osobito je izražena u kontaktnome položaju kao u primjeru:

Tvoi s(ve)ti angel vazda pri meni budi, da dēval niednu oblast na mani ne naide, i zla niednoga mi ne učini. (20, g; 44, ć)

Tui sveti angel bodi vselei per meni, de ta hudi naš souvražnik meni ništer ne škodie. (Abc. 1)

Tui sveti angel bodi veden per meni, de ta hudi naš vseh sovražnik meni kaj hudiga ne sturi. (Abc. 2)

Iz usporedbe s podudarnim tekstom predložaka u gornjem je primjeru vidljivo kako u objasnibenoj ulozi osim bliskoznačnih riječi mogu biti i bliskoznačne surečenice; izrazom *niednu oblast na mani ne naide* parafrazira se i dopunjuje prijevodni izraz *i zla niednoga mi ne učini* pa u tome slučaju možemo govoriti i o primjeru stilske simetrije, figuri psalamskoga postanja i tipičnoj figuri srednjovjekovne književnosti.

Kad se navedene zamjeničke inačice koriste za razlikovanje tekstova, u ćirilčnome tekstu dolazi lik sa *-e-*:

da danas jošće ohraniš mane (18, g) – *da danas ioće ohraniš mene* (42, ć)
vazda pri mani budi (19, g) – *vazda pri meni budi* (42, ć)

3.3.2 Deklinacija

U zamjeničkoj deklinaciji nalazimo nešto knjiških, crkvenoslavenskih nastavaka kao i ponešto očuvanoga nastavačnog dvojstva s obzirom na palatalnost. U ćirilskome tekstu kontaktno se izmjenjuju nestegnuti lik sa crkvenoslavenskim nastavkom *-go*, stegnuti lik s dočetnim *-a* i nenaglašeni lik: *oca mojega* [...] *puka moga* [...] *porazih ga* (30, ć). U glagoljskome tekstu nalazimo knjiški lik s očuvanim starim palatalnim nastavkom: *u karvi mojei* (16, g), kojemu je varijantan noviji lik iz ćirilskoga teksta, s preuzetim nastavkom tvrdih osnova: *u krvi moïoi*

(39, ć). Zanimljivo je da je, među paralelnim rečenicama iz abecedarijâ, rečenici koja sadrži navedenu sintagmu najpodudarnija ona iz abecedarija nastaloga nakon *Table* (Abc. 3):

ovo e(st) čaša Novoga zakona u karvi mojej (16, g)
Le-tu ye muya kry te nove šaffti (Abc. 1)
le-tu ie muia kry tiga noviga testamenta (Abc. 2)
le-tu ie ta kelih tiga noviga testamenta v moiei kriy (Abc. 3)

Refleks staroga dativnoga nastavka (*ě*) u drugom licu lične zamjenice nalazimo u oba teksta: *tebe dati* (17, g; 40, ć), *ja tebe priporučamъ dušu i tilo moje* (42, ć), u istoj rečenici glagoljskoga teksta zamjenica je kraćena pa nismo sigurni treba li je čitati *teb(e)* ili *teb(i)* (19, g). U glagoljskome tekstu dolazi L. jd.: *po vsěm svitu* (15, g), a u ćirilskome: *po vsimъ svitu* (37, ć). U slovenskim abecedarijima nalazimo:

Pudyte po vsim sveidtu (Abc. 1)
Puidite po vsim sveitu (Abc. 3)

U oba teksta dolazi primjer: *od Sina Božjiga / Božjiga* (12, g; 35, ć), u kojemu je *-i-* moguće pod utjecajem slovenskoga predložka u kojem u tome kontekstu nema navedenoga leksema, ali ima: *skuzi Jezusa Kristusa tuiga lubiga Synu* (Abc. 2) i sl.

U deklinaciji imenica u oba teksta nalazimo stare nastavke: A. pl.: *lūdi* (3, g; 26, ć), A. pl. s preuzimanjem nepalatalnoga nastavka: *kluči* (17, g), *klūči* (40, ć); L. pl.: *u vodah* (9, g; 31, ć). U genitivu dolazi množinski umetak *-ov-* također u oba teksta: *bogou* (9, g), *bogov* (31, ć), *grihov* (13, g; 35, ć), *idolov* (9, g; 31, ć). U I. sg. ženskoga roda dolazi nastavak običan za sjeverozapadnočakavske govore (*-u* od stražnjega nazala): *pod zemlū* (9, g; 31, ć). U L. sg., uz preuzimanje nastavka iz u-promjene: *u počtenū* i u *božjem strahu* (3), *po svitu* (15, g; 37, ć), *u počalu* (23, g), *u počelu* (46, ć), nalazimo stari nepalatalni nastavak, uz ekavski refleks *jata*: *po Is(u)h(rst)e* (18, 20, g; 42, 43, ć), preuzeti nastavak nepalatalne promjene kod imenice na palatal (uz *e* kao refleks od *ě*): *na križe* (29, ć) (što je tipično za kajkavski, a zastupljeno je i u sjeverozapadnim čakavskim govorima), nepalatalni nastavak s ikavizmom ili preuzeti nastavak palatalne promjene: *u nebi* (14, g; 36, ć), *na nebi* (31, ć), *na nibi* (9, g) (što je oznaka sjeverozapadnočakavskih govora, a tako je i u tekstu predložka: *kir ye gori v nebi oli zdolai na zemli* Kat.), asimilacijska zamjena etimološkoga *e* sa *i* u posljednjem navedenom primjeru može biti i pogreška. Postojanje nastavaka koji su tipični za sjeverozapadnočakavski (pa i za kajkavski) u ćirilskim tekstovima, koji su definicijom vezani uz jugoistok čakavskoga područja kao i za štokavštimu, rijetkost je te s jedne strane kao govorna osobitost odražava jezik autora *Table*, a s druge je strane vrijedno svjedočanstvo pokušaja da se književni jezik glagoljskih tekstova (kao jezik kojemu je u osnovi čakavština i koji preuzima elemente ostalih hrvatskih govora) protegne i na ćirilске tekstove.

3.3.3 Glagoli i participi

U prvome licu jednine prezenta uobičajeno je dvojstvo tematskih (*veruû* 9, 12, g; 34, ć, *izdaû* 18, g; 42, ć, *molû* 18, g; 42, ć ...) i atematskih nastavaka (*imam* 30, ć, *imam̃* 19, g; 42, ć, *priporučam̃* 19, g; 42, ć ...). U trećem licu jednine i množine prevladava dočeto \emptyset , osim u jednome primjeru množine iz azbučne molitve ćirilske *Table*, koje ima knjiško dočeto *t*: *slavet me* (30, ć). Futur drugi se izražava svršenim prezentom i participom (*koi ne bude veroval̃* 15, g; 38, ć), prethodi futuru I. koji se izražava pomoćnim glagolom *hoće* i infinitivom (*hoće biti* 15, g; 38, ć), a varijantan je opisnome futuru I. (s pomoćnim glagolom *biti* u izrazu: *ki godi bude verovati* 15, g; 38, ć. Sveza svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva dolazi i u službi optativa: *da dugo živiti budeš* 11, g; 38, ć. Izmjenjivanje dvaju načina izražavanja futura I. s futurum II. u užem kontekstu, osim uloge razlikovanja, futuru I. pridodaje i značenje modalnosti:

ki godi bude verovati i kršćen bude, ta hoće biti spaseñ, a koi ne bude veroval̃, ta hoće biti pogubleñ (15, g; 38, ć)

kir veruye inu bode kersčan, ta bode izvelyčan, kir pag ne veruye, ta bo pogublen (Abc. 1)

Kateri bode timu evangeliu veroval inu bode kersčen, ta bode izveličan, kateri pag ne veruie, ta bode ferdamnan (Abc. 2)

Inu kateri bo veroval inu bode kersčen, ta bo izveličan, kateri pag ne bo veroval, ta isti bo ferdamnan (Abc. 3)

Varijantni su i likovi prvog participa preterita aktivnog pa u glagoljskome tekstu nalazimo kraće i arhaičnije: *vazam* (16, g), a u ćirilskome: *vazamši* (39, ć), u abecedarijima je na tome mjestu indikativ: *glih taku po tei večery vzame ta kelih* (Abc. 1, Abc. 2, Abc. 3).

3.3.4 Prijedlozi

Za književne tekstove uobičajeno se javljaju tri inačice prijedloga: *v*, *va*, *u*, podjednako zastupljene i u glagoljskome i u ćirilskome tekstu: *v taščinu* (10, g; 32, ć), *v duha svetoga* (13, g; 35, ć), *va tih* (4, g; 26, ć), *va is(u)h(rst)a* (12, g; 35, ć), *u n'em* (10, g; 33, ć), *u vodah* (9, g; 31, ć; prijedlog *u* obično dolazi ispred riječi koje počinju sa *v*-). Izmjena varijantnih likova prijedloga osobito je izražajna u užem kontekstu:

kako be u počalu i nina i vazda i va veki vekom (23, g; 46, ć)
v ūtro [...] u večer (18, g; 41, ć)

Samo iznimno te se inačice koriste i za razlikovanje raznopisamskih tekstova: *v nebesih* (13, g) – *u nebesih* (36, ć). Radi raznolikosti izraza u istoj vrijednosti pojavljuje se i prijedlog *na*: *v neb(e)sih* (17, g; 40, ć), *na nebesih* (17, g; 40, ć), koji se također koristi za razlikovanje tekstova: *u spomenutje moje* (16, g) – *na uspomenutje moje* (39, ć), potonji bi se primjer mogao protumačiti i kao primjer s

dvostrukim prijedlogom (* *na u spomenutje moje*) ako imamo na umu pisanje *in continuo*, tipično za glagoljske i ćirilske tekstove.²⁰ Takav primjer, ukoliko nije riječ o pogrešno umetnutom *a* u riječi *jedan*, nalazimo u glagoljskome tekstu: *jedan u v jutro* (18, g) – *jedanъ v jutro* (41, ć), u abecedarijima je: *viutro* (Abc. 1, Abc. 2).

3.4 Sintaksa

Za izražavanje posvojnosti trećega lica koriste se sveze imenice i genitiva lične zamjenice uz izmjenu reda riječi: *piću n'ih* (21, g; 44, ć) – *n'ih piću* (22, g, 46, ć; u slovenskome je: *nih špyžo* Abc. 1), *sina n'ega* (12, g; 35, ć) – *n'ega zakon* (3, g; 26, ć), takvo je bilježenje obično u starim hrvatskim tekstovima. Uz to se koristi i posvojna zamjenica: *ime n'egovo* (10, g) – *ime n'egovu* (32, ć).

Pripadnost subjektu u 2. licu uobičajeno se, pod grčkim utjecajem, izražava posvojnomo zamjenicom, podudarno stanju u predlošcima:

ti prostiraš ruku tvoû (21, g; 44, ć) / *Ti odpreš tuyo roko* (Abc. 1) /
počtui oca tvoga i mater tvoû (11, g) – *počtui otca i mater tvoû* (33, ć) /
Poštui tuiga očeta inu mater (Kat.)

Radi raznolikosti izraza u ponekim se primjerima izmjenjuju knjiške, participske, i govorne, odnosno konstrukcije; u predlošku je na tome mjestu samo odnosna konstrukcija:

Da ugodni mu jesu bojeći se ga i koi se na milost n'ega ufaû (23, g; 46, ć)
kir se nega boye inu na nega dobruto čekaio inu se na nega samiga zavupajo (Abc.1)

3.5 Leksik

Tradicijски je uobičajena uporaba kontaktnih i distantnih sinonima koji mogu imati eksplikativnu funkciju, ali su prvenstveno u funkciji »bogaćenja repertorija stilskih sredstava« (Hercigonja 1983: 335) i evociranja tradicije bilježenja: »sinonimija je glagoljašima kao poznavaočima crkvenoslavenske književnosti morala pogotovo izgledati kao atribut usavršenog izraza i razvijenog stila« (Isto: 423). Gotovo uvijek je riječ o bliskoznačnicama, pri čemu svaki leksem ima posebnu notu izražajnosti. Ta je manira osobito zastupljena u glagoljaškim zbornicima iz 15. stol. U *Tabli* nalazimo kontaktne i distantne, istojezične i raznojezične sinonime. Kontaktni sinonimski par s tuđicom uz stilsku ima i objasnidbenu ulogu: *artikuli ili členu* (1, g; 25, ć; *ty vegšy štuki* Abc. 1), dok kontaktni parovi s bliskim riječima iz istoga jezičnog sustava imaju samo stilsku funkciju:

goiti i rediti (3, g; 26, ć) *h timu goyenu ali reyenu* (Abc. 1)
veseliti i radovati (21, g; 45, ć)
naredil i postavil (37, ć)
blagoslovil i posvetil (10, g)

²⁰ U slovenskim abecedarijima je: *le-tu deite k moimu spomynu* (Abc. 1, Abc. 2), *le-tu vi deite k muimu spominu* (Abc. 3).

Leksičke razlike između glagoljskoga i ćirilskog teksta možemo promatrati i kao distantne sinonime u okviru jednoga nadteksta, s funkcijom razlikovanja izraza, analogno ranije spomenutim distantnim sinonimima: *obarovalb* – *ohraniš* (20, g; 43, ć). Koriste se različite tvorenice ili različiti blisko značni leksemi iz istoga jezičnog sustava:

edne (3, g) – *one* (26, ć)
lûbav (9, g) – *velelûban* (31, ć)
molbu (18, g) – *blagoslov* (41, ć)

blisko značni leksemi iz istoga jezičnog sustava koji evociraju različite govore:

v tačinu (10, g) – *zamanb* (32, ć)²¹
poluk (3, g) – *polag* (26, ć)²²
iskarn'ega (12, g) – *blizn'ega* (33, ć)²³

leksemi koji evociraju različite jezične sustave ili različita narječja:

službene (9, g) – *rabotne* (31, ć)²⁴

raznojezični par s leksemom iz klasičnih jezika:

zavita (4, g) – *testamenta* (26, ć)
člen (12, g) – *artikul* (35, ć)
eksud (9, g) – *ishod* (31, ć)²⁵

4

U glagoljskoj i ćirilskoj *Tabli* opažamo dvije tendencije: tendenciju stilskoga razlikovanja istih izraza te tendenciju književnojezičnoga ujednačivanja i objedinjavanja raznopisamskih tekstova u jedan nadtekst. Taj je nadtekst prijevodna kompilacija tekstova iz različitih izvora: raniji Trubarevi abecedariji i Trubarev Katekizam kao i ranije glagoljske i ćirilске početnice.

Iako su jezici *Table* nazvani različitim imenima (*Crobatischen* – jezik glagoljske, *Syruischen* – jezik ćirilске),²⁶ iz analize je vidljivo da je riječ o istome jeziku: hrvatskome čakavskome književnom jeziku, tipičnom za glagoljaška djela nastala na sjeverozapadu čakavskoga područja. Taj je jezik kao anorganski idiom rezultat književnoga promišljanja pa ne odražava samo određeni govor, već inkorporira

²¹ U slovenskome je predlošku *vnucnu* (Kat.). *Zaman* je leksem koji se javlja u štokavskome, ali ga ima i u čakavskom.

²² Taj prijedlog može imati varijante: *poleg*, *polag*, *polak*, *polek*, *polik*, u značenju: »pokraj, kraj, kod, pri, uz [...]« (Rj. hrv. ili srp. X: 200), *polag* se javlja u kajkavskome, štokavskome i čakavskom, a *poluk*, koji je isto što i *poli* «kod, pokraj», u čakavskome (Isto X: 581–583 i 623).

²³ U slovenskome predlošku je: *tuiga bližniga* (Kat.). U Rj. hrv. kajk. knj. j. nalazimo leksem *iskrni* »bližnji« (4: 86).

²⁴ U slovenskome je predlošku: *iz te hyše, te službe* (Kat.).

²⁵ U slovenskome je predlošku tuđica: *Exodi* (Kat.).

²⁶ Ti su nazivi dio njemačkih naslova koji mogu biti i naknadna interpolacija nekoga tko glagoljicu povezuje s hrvatskom, a ćirilicu sa srpskom tradicijom bez podrobnijega poznavanja građe.

elemente više jezičnih sustava (uz elemente iz različitih čakavskih govora unose se i elementi knjiškosti (crkvenoslavenske, ali i stare čakavske). U novije vrijeme prevladava tvrdnja kako je glagoljaško miješanje jezičnih sustava »odraz stava, a ne neznanja«. ²⁷ U *Tabli* se u skladu s tom normom opaža tendencija da se i u prijevodu sa slovenskoga zadrže neki jezični izrazi koje slovenski dijeli s hrvatskim kajkavskim pa možemo govoriti o svojevrsnim prefunkcionaliziranim »tuđicama«; u novome kontekstu one mogu imati ulogu evociranja kajkavskoga narječja i time širenja kruga recipijenata. Jezik *Table* tako je svjedočanstvo nastavka jezične politike hrvatskih glagoljaša i u inozemnim oazama, koja ima svoj kontinuitet još od srednjovjekovnih tekstova, i to u vremenu kad je ta jezična koncepcija, s čakavskim kao osnovicom književnoga jezika, zajedno s glagoljskom pismenosti, nakon turskih provala u domovini u nazadovanju.

Glagoljska i ćirilaska *Tabla* nije samo prijevodno djelo, već stvaralačka i didaktična kompilacija koja pismima i književnojezičnom koncepcijom čuva vezu s tradicijom ostvarujući time vjersko-propagandnu i književnojezičnu svrhu. Nastavljajući književnojezičnu tradiciju hrvatskih glagoljaša pokazuje kako se i vjerski pokret kojega propagira, iako novina, ne treba doživljavati kao nešto strano i rušilačko te s druge strane utire put daljnjim promišljanjima o književnome jeziku kao o nadogradnji: promišljenom zbiru različitih organskih idioma i književne tradicije.

Literatura

- BARTOLIĆ, Zvonimir, 1980: *Sjevernohrvatske teme I*. Čakovec: Tiskarsko-izdavački zavod Zrinski.
- BARTOLIĆ, Zvonimir, 1989: *Sjevernohrvatske teme IV*. Čakovec: Tiskarsko-izdavački zavod Zrinski.
- BRATULIĆ, Josip, 1983: Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 18. 43–49.
- BRATULIĆ, Josip, 1992: Glagoljaštvo i protestantizam. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 27. 231–235.
- BRATULIĆ, Josip, 2007: Hrvatske početnice do narodnog preporoda (pogovor). *Prva hrvatskoglagoljska početnica 1527*. Zagreb: HAZU, NSK, ŠK.
- ČUPKOVIĆ, Gordana, 2004: Varijantni jezični ostvaraji u magijskim tekstovima Tkonskoga zbornika. *Čakavska rič* 32/1. 49–112.
- ČUPKOVIĆ, Gordana, 2007: *Jezik hrvatskih glagoljskih basmi*. Doktorska disertacija u rukopisu. Zagreb: Filozofski fakultet.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan, 1984: *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- DAMJANOVIĆ, Stjepan, 1995: *Jazik otačaski*. Zagreb: Matica hrvatska.

²⁷ V. Damjanović 1995.

- FANCEV, Franjo, 1916: Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. *Rad JAZU* 212. 147–225.
- Glagoljična i ćirilična Tabla za dicu*, 2007. Pretisak (Tübingen, 1561). Priredio i pogovor napisao Stjepan Damjanović. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- HERCIGONJA, Eduard, 1983: *Nad iskonom hrvatske knjige*. Zagreb: Liber.
- JEMBRIH, Alojz, 1979: Stipan Konzul i njegova »Tabla za dicu«. *15 dana* 6. 17–19.
- JEMBRIH, Alojz, 1980: Najstarije hrvatske početnice. *Istra* 3–4. 69–77.
- JEMBRIH, Alojz, 1990: *Hrvatski filološki aspekti*. Čakovec, Osijek: Izdavački centar Revija.
- JEMBRIH, Alojz, 2007: *Stipan Konzul i »Biblijski zavod u Urachu«*. Zagreb: Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
- KRAJNC VREČKO, Fanika (ur.), 2002: *Zbrana dela Primoža Trubarja I*. Ljubljana: Rokus.
- Prva hrvatskoglagoljska početnica 1527*, 2007. Faksimilni pretisak s transliteracijom i pogovorom akademika Josipa Bratulića. Zagreb: HAZU, NSK, ŠK.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII*, 1880–1976. Zagreb: JAZU.
- Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, 1984 i dalje. Zagreb: JAZU i Zavod za jezik.